

УДК 348.98

ТИПОВІ ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ У СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Шевчук В. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

Анотація: Розглянуто проблеми дослідження типової тактичної операції як структурного елемента окремої криміналістичної методики. Проаналізовано різні підходи до розуміння типових тактичних операцій, ролі в окремих методиках розслідування злочинів, проведено їх критичний аналіз. Обґрунтовується необхідність розробки та застосування типових тактичних операцій у структурі криміналістичних методик як ефективних засобів вирішення тактичних завдань досудового розслідування. Дослідження типових тактичних операцій має здійснюватися з урахуванням виду злочину, етапності розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання.

Ключові слова: типова тактична операція, криміналістична методика, типове тактичне завдання, типізація тактичних операцій, типові тактичні операції як структурний елемент криміналістичної методики.

Аннотация: Рассмотрены проблемы исследования тактической операции как структурного элемента криминалистической методики. Проанализированы различные подходы относительно понимания типовых тактических операций, роли в отдельных методиках расследования, проведен их критический анализ. Обосновывается необходимость разработки и применения типовых тактических операций в структуре криминалистических методик как эффективных средств решения тактических задач досудебного расследования. Исследования типовых тактических операций необходимо проводить с учетом вида преступления, этапности расследования, следственной ситуации и тактической задачи.

Ключевые слова: типовая тактическая операция, криминалистическая методика, типовые тактические задачи, типизация тактических операций, типовые тактические операции как структурный элемент криминалистической методики.

Annotation: Some issues related to the study of a typical tactical operation as a structural element of a particular criminalistics method are considered. Various approaches to understanding typical tactical operations and their role in different methods of crime investigation are described and critically analyzed. Arguments are provided for the need for designing and applying typical tactical operations in the structure of criminalistics methods as effective means of accomplishing tactical tasks of preliminary investigation. Type of crime, stage of investigation, investigation situation and tactical task should be taken into account when studying tactical operations.

Key words: typical tactical operation, criminalistics methods, typical tactical tasks, typification of tactical operations, typical tactical operations as a structural element of a particular criminalistics method.

Останнім часом у криміналістиці особливої актуальності та значимості набувають проблеми, які пов'язані із типізацією тактичних операцій щодо окремих видів чи категорій злочинів. У зв'язку з цим, одним із перспективних напрямів оптимізації слідчої діяльності виступають дослідження типових тактичних операцій у структурі окремих криміналістичних методик та їх використання як орієнтирів для побудови і реалізації конкретної тактичної операції певної цілеспрямованості в ході розслідування конкретного злочину [15, с. 181].

Слід зазначити, що в криміналістичній літературі висловлені різні підходи до розуміння типових тактичних операцій, процедури їх типізації. Так, на думку В. Ю. Шепітька, типовою тактичною операцією є алгоритм, програма дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають у слідчих ситуаціях [14, с. 179]. У свою чергу І. М. Комаров вважає за доцільне розглядати типову тактичну операцію як своєрідну модель, яка є відображенням певних властивостей досліджуваних об'єктів, обумовлених специфікою події злочинів [6, с. 273-365]. Дещо схожу позицію займають й інші вчені-криміналісти [17, с. 64], які виходять з того, що завдання, засобом вирішення яких виступають тактичні операції, виникають в умовах, що повторюються (у типових слідчих ситуаціях), що

надає підстави до типізації «набору» засобів їх розв'язання. У цьому сенсі тактичні операції виступають в якості свого роду модулів (типових моделей) вирішення конкретних завдань, які виникають на певному етапі розслідування.

Науковцями висловлюються й різні судження щодо розуміння типових тактичних операцій. Зокрема, В. М. Карагодін зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями і криміналістичними характеристиками, з одного боку, і тактичними операціями, з іншого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які по рівню загальності можна умовно розділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються, щоб використовувати їх в ситуаціях, які являються типовими для злочинів різних видів. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції більш конкретні, оскільки конкретизуються їх завдання і вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого рівня [5, с. 56-59].

Погоджуючись з В. М. Карагодіним щодо можливості розроблення типових тактичних операцій двох рівнів, вважаємо, що підходи до їх розподілу мають бути дещо іншими. Як здається, треба виходити з того, що типове відбиває специфіку певного виду, підвиду злочинів (за криміналістичною

класифікацією) і тому не може бути характерним для злочинів різних видів. У зв'язку з цим типові тактичні операції повинні мати видову і підвидову спрямованість. Беручи до уваги висловлене, можна надати таку систему типових тактичних операцій. Перший рівень системи утворюють типові-видові тактичні операції, які відбивають специфіку саме певного виду злочинів (наприклад, вбивства). Другий рівень становлять типові-підвидові (предметні) тактичні операції, які створюються у відповідності до конкретного різновиду злочинів, наприклад, вбивства з розчленуванням, вбивства на замовлення.

Все частіше вчені-криміналісти звертаються до формування типових тактичних операцій. Можна стверджувати, що практично кожний науковець, який здійснює побудову окремої криміналістичної методики розслідування, серед результатів своєї праці пропонує типові тактичні операції. Так, В. О. Коновалова при розслідуванні вбивств вважає за доцільне провадження таких тактичних операцій як: «Особа вбивці», «Склад і рольові функції злочинної групи», «Знаряддя злочину», «Свідоцька база», «Місце перебування злочинця» [7, с. 282-283]. На її переконання, при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуваннями, найбільш ефективними є провадження таких тактичних операцій: «Встановлення злочинця», «Виявлення доказів готування інсценування», «Встановлення мотивів вчинення злочинів», «Встановлення способу вчинення і приховування злочину» [8, с. 252-232].

Заслужують позитивної оцінки спроби окремих науковців розробити тактичні операції при розслідуванні вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа, вбивств за відсутності трупа, вбивств осіб, зайнятих у сфері бізнесу, серійних вбивств на сексуальному ґрунті, вбивств, що вчиняються організованими групами, побудова й реалізація яких має певну специфіку. Так, І. В. Борисенко при розслідуванні вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа вирізняє такі тактичні операції: «Встановлення особи невідомого трупа», «Пошук відсутніх частин трупа», «Встановлення місця вчинення вбивства і розчленування трупа», «Встановлення особи вбитого», «Перевірка зв'язків потерпілого», «Викриття злочинця», «Докази поведінки», «Пошук злочинця», «Затримання злочинця» [2, с. 213-225]. О. Ю. Булулуков при розслідуванні вбивств за відсутності трупа називає такі тактичні операції «Особа злочинця», «Розшук зниклої особи», «Збирання відомостей на місці виявлення трупа» [3, с. 219-225].

У криміналістичній літературі приділяється певна увага виокремленню тактичних операцій при розслідуванні насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів. Зокрема, О. Я. Баєв виділяє тактичні операції стосовно розслідування насильницьких злочинів та зазначає, що типовими тактичними операціями, які планує і здійснює слідчий, розслідуючи злочини проти особи, як правило, виступають: «Виявлення підозрюваного», «Розшук і затримання», «Перевірка алібі», «Встановлення особи загиблого» та деякі інші [1, с. 18]. В. В. Тіщенко при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів серед тактичних операцій

називає такі, як «Перевірка алібі підозрюваного», «Викриття інсценування», «Викриття винної особи» [12, с. 25]. О. Л. Мусієнко зазначає, що при розслідуванні шахрайства можуть застосовуватися такі тактичні операції: «Затримання шахрая (групи шахраїв) на місці злочину», «Встановлення кола жертв шахрайського посягання», «Встановлення способу вчинення шахрайства», «Встановлення особи шахрая», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків» [11, с. 138-144].

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами О. В. Курман пропонує такі тактичні операції: 1) «Документ», яка охоплює певні оперативно-розшукові заходи, спрямовані на перевірку одержаної інформації, огляд приміщень, зустрічна перевірка партнерів позичальника; 2) «Співучасники», яка включає: виїмку (обшук) у посадових осіб за місцем роботи і проживання, огляд документів, допит керівника підприємства, допит головного бухгалтера, допит засновників, очну ставку, зустрічну перевірку, призначення ревізії фінансово-господарської діяльності; 3) «Позичальник», включає виїмку (обшук), слідчий огляд документів, допит осіб, призначення криміналістичних експертиз (почеркознавчої, дактилоскопічної, технічної експертизи документів); 4) «Кредитор», яка охоплює допит, очну ставку, оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення місця перебування злочинця, допит, обшук; 5) «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків». Така тактична операція охоплює: оперативно-розшукові дії, спрямовані на встановлення майна, а також обшук, накладання арешту, допит, оперативно-розшукові та пошукові дії, спрямовані на перевірку одержаної та отримання нової інформації [9, с. 29-33]. З наведеного видно, що науковець не лише називає тактичні операції, але й розкриває їх структуру, що є вагомим кроком уперед до здійснення типізації цих криміналістичних комплексів.

В. Ю. Шепітьком також здійснено типізацію тактичних операцій при розслідуванні злочинів організованих груп і злочинних організацій. На його переконання особливого значення в цьому плані набувають такі тактичні операції: «Встановлення поширеності злочинної групи»; «Виявлення зв'язків організованої групи»; «Затримання злочинної групи на місці злочину»; «Нейтралізація протидії розслідуванню злочину»; «Виявлення найслабшої ланки в групі»; «Стратегічна розвідка»; «Створення і використання юридичних осіб»; «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості»; «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» [13, с. 63].

Розглядаючи методику розслідування шахрайства, Я. С. Мишков, пропонує проводити тактичні операції «Затримання», «Документ», «Група», «Пошук» [10, с. 119-120].

Наведені типові тактичні операції безумовно мають певний науковий та практичний інтерес. Проте, не вдаючись у детальний аналіз їх змісту, вважаємо за можливе зазначити, що далеко не всі з перелічених побудов можуть бути віднесені до розряду тактичних операцій, виходячи із розроблених нами критеріїв. Крім того, у переважній більшості науковцями пропонувалися лише назви тактичних

операцій без розкриття їх внутрішньої структури. Також на сьогодні відсутній єдиний, узгоджений підхід до розуміння типових тактичних операцій та здійснення їх типізації. Все це ускладнює процедуру їх успішного практичного застосування, зменшує коефіцієнт корисної дії.

На наш погляд, при розробці та реалізації типових тактичних операцій слід враховувати такі положення.

Типові тактичні операції необхідно розглядати як продукт наукової діяльності, який являє собою своєрідну інформаційну модель, що відбиває структуру і технологію (логіку, хронологію) реалізації цих криміналістичних комплексів відповідно до виду злочину, етапу розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання. Використання інформації, яка міститься у вказаних моделях, дозволяє слідчим ефективно вирішувати загальні та ситуаційно зумовлені питання при організації та здійсненні тактичних операцій під час провадження по конкретним кримінальним справам (провадженням). Іншими словами, типові тактичні операції як наукові абстракції виступають орієнтиром для слідчих, до якого вони звертаються при побудові та реалізації цих криміналістичних комплексів у реальних умовах розслідування. Необхідно зазначити, що й самі слідчі достатньо високо оцінюють доцільність викладення в окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів систем типових тактичних операцій. На це вказало 78,3% опитаних нами респондентів. За даними В.М. Варцаби 64 % слідчих вважають нагальною необхідністю розроблення типових тактичних операцій стосовно розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами¹. Крім того, за результатами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ було визначено перелік тактичних операцій, які найбільш часто застосовуються у практиці розслідування злочинів. До переліку увійшли такі операції: 1) «Встановлення характеру події кримінального правопорушення» (на цю операцію вказало 80,9% опитаних нами респондентів); 2) «Встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення» (61,4%); 3) «Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення» (74,6%); 4) «Встановлення предмету злочинного посягання» (35,1%); 5) «Встановлення мотивів вчинення злочину» (42%); 6) «Встановлення особи злочинця» (78,3%); 7) «Встановлення особи потерпілого (жертви)» (32,6%); 8) «Встановлення провокуючої поведінки жертви» (24,3%); 9) «Перевірка зв'язків потерпілого» (36 %); 10) «Встановлення співучасників злочину» (41,4%); 11) «Затримання злочинця на місці злочину» (54 %); 12) «Розшук особи, яка зникла з місця події і переходується від слідства» (78,6%); 13) «Перевірка алібі підозрюваного» (80%); 14) «Встановлення свідків» (61,7%); 15) «Перевірка обмови» (12,8%); 16) «Перевірка самообмови» (16%); 17) «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» (74%); 18) «Вивчення особи підозрюваного» (33,1%); 19) «Усунення негативного впливу з боку підозрюваного» (18%); 20) «Захист доказів» (38,3 %); 21) «Захист потерпілих» (36%); 22) «Захист свідків» (33,4%); 23) «Профілактика» (31%).

Типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів, стадій кримінального провадження, слідчих ситуацій, тактичних завдань і розглядатись як невід'ємні складові видових чи підвидових криміналістичних методик (мікрометодик) розслідування злочинів.

Типові тактичні операції мають бути максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити із тактичних завдань, що постають перед слідчим (суддею). Саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення. При цьому об'єктивна повторюваність ситуацій, що виникають на різних етапах досудового розслідування, показує, що з метою оптимізації їх вирішення можуть ефективно застосовуватись типові комплекси дій та заходів, які дозволяють забезпечити чітку узгодженість, раціональність та ефективність діяльності суб'єктів кримінального переслідування.

Головною підставою типізації тактичних операцій слід вважати репрезентативну множину однорідних тактичних завдань, що повторюються. Крім того, тактичне завдання у більшості випадків обумовлює й назву тактичної операції.

Для збільшення інформативності типових тактичних операцій у їх структуру необхідно включати відомості про тактичне завдання, мету, коло учасників і засоби здійснення, тобто системи слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів у їх субординаційній послідовності. Обмеженість інформаційного наповнення типових тактичних операцій лише їх назвою на сьогодні не задовольняє потреби а ні теорії, а ні практики.

Набір типових тактичних операцій є по суті типовою програмою розслідування певного виду (підвиду) злочинів, тому при їх створенні доцільно врахувати рекомендації з планування розслідування злочинів у цілому, в тому числі й з організації взаємодії слідчих із працівниками оперативних служб органів внутрішніх справ.

Типізація – це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування. У свою чергу здійснення кримінального провадження передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. Ось чому в діяльності з розслідування злочинів слідчий мають застосовувати творчий підхід.

Спираючись на вищевикладене і передусім на підхід до інформаційного наповнення змісту типових тактичних операцій вважаємо за можливе проілюструвати на прикладі тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного» процедуру формування моделі структури цього криміналістичного комплексу. Ця модель має включати такі елементи: *Тактичне завдання* – перевірка алібі підозрюваного. *Мета* – підтвердження або спростування алібі. *Учасники* – слідчий, прокурор, співробітники оперативних підрозділів, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки алібі. *Засоби* – (1) слідчі (розшукові) дії: допит осіб, на яких посилається заявник або які за обставинами справи можуть підтвердити або спростувати алібі (офіціант ресторану, таксист, поштарка, касир та ін.); допит свідків, які можуть підтвердити факт

знайомства суб'єкта алібі з особою, яка це алібі підтверджує, а й можливо факт знаходження заявника у цієї особи; виймка і попереднє дослідження документів (на предмет встановлення фальсифікації), які підтверджують (спростовують) алібі; пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі; пред'явлення для впізнання предметів та речей, які використовуються заявником в якості аргументів його перебування у певному місці і в певний час; одночасний допит декількох учасників кримінального провадження (очна ставка); освідчування; огляд і виймка кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку; (2) негласні слідчі (розшукові) заходи: здійснення спостереження за суб'єктом алібі і особами, на яких він посилається на предмет їх контакту і спілкування у позапроцесуальних рамках; аудіо-, відеоконтроль особи; огляд і виймка кореспонденції; зняття інформації з електронних інформаційних систем; (3) оперативні-розшукові заходи: отримання з оперативних джерел інформації щодо осіб, які б могли надати додаткові дані стосовно обставин алібі та його аргументації, а також місцезнаходження предметів і речей, що мають значення для перевірки алібі.

Безумовно, запропоновані елементи моделі мають узагальнений, абстрактний характер і потребують уточнення при плануванні та організації конкретної тактичної операції з перевірки алібі. Зокрема, в залежності від аргументації посилань на алібі висуваються різні версії, що зумовлюють напрями їх перевірки, змінюється послідовність провадження слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у межах тактичної операції, а також їх спрямованість. Разом із тим, типова модель структури тактичної операції із наведеним рівнем інформаційного наповнення, на наше переконання, має безсумнівні переваги у порівнянні з тими моделями операцій, які обмежувалися лише назвою цих криміналістичних комплексів. Переконайтеся, що у такому вигляді ця модель більш продуктивно виконує свою пізнавальну функцію і дійсно виступає своєрідним орієнтиром для слідчих при розробленні конкретної тактичної операції. Ось чому, вважаємо за доцільне у окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів надавати системи типових тактичних операцій, враховуючи вищевикладені рекомендації.

Незважаючи на достатньо позитивний досвід інформатизації слідчої діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу у подальшому вдосконаленні розроблених інформаційних систем і створенні належних умов для їх успішної реалізації. Виходячи з того, що «АРМ слідчого» – це система відкритого типу, що дає можливість включати в базу даних нові відомості й коригувати існуючі [16, с. 288-299], вважаємо за доцільне доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого «Інсайт»» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики».

На нашу думку, модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: (1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину; (2) предметні

тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів.

При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці, відповідну інформацію необхідно надавати до бази даних реєстратору, який і буде вносити запропоновані тактичні операції до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням наступних елементів: (а) етапи розслідування, (б) слідчі ситуації, (в) проміжні тактичні завдання, (г) зміст тактичної операції, (д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції, (е) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. У цьому разі йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, які адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності.

Тому, з нашої точки зору, створення модулю «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого «Інсайт»», розширить межі реалізації у практичній діяльності слідчого сучасних інформаційних проектів, **послужить належним підґрунтям у прийнятті рішень відповідно до ситуації розслідування окремих видів злочинів, зменшить імовірність допущення ним помилок, збільшить ефективність його праці.**

Таким чином, сучасний стан розвитку криміналістичної науки дозволяє ставити питання про необхідність розробки та застосування типових тактичних операцій у структурі криміналістичних методик, як ефективних засобів вирішення тактичних завдань досудового розслідування. Вони мають як суто теоретичне, так і виключно практичне значення. Теоретичний аспект передбачає створення систем типових тактичних операцій у структурі окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, а практичний – використання цих моделей в якості орієнтирів для побудови і реалізації конкретної тактичної операції певної цілеспрямованості в реальних умовах досудового розслідування. При цьому, розглядувані моделі при їх побудові повинні мати належне інформаційне наповнення, що істотно збільшує їх продуктивність. Типові тактичні операції, на наш погляд, є найбільш придатною формою адаптації наукових розробок до їх практичної реалізації у ході розслідування конкретного злочинного діяння. Саме типові тактичні операції, виступаючи структурним елементом окремої криміналістичної методики розслідування, являють собою доцільні програми дій слідчого, вони виконують важливу методичну функцію і дозволяють обирати правильний напрям у розслідуванні окремих видів та груп злочинів.

ПРИМІТКИ

1. Див.: [101] Варцаба, В. М. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами (тактико-психологічні основи) [Текст]: монографія / В. М. Варцаба; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – С. 88.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баев О. Я. Методические основы расследования преступлений против личности [Текст] / О. Я. Баев // Расследование преступлений против личности [Текст] : учеб. пособие / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. – С. 18.
2. Борисенко І. В. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа [Текст] / І. В. Борисенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2001. – № 3 (26). – С. 213–225.
3. Булулуков О. Ю. Розслідування вбивств за відсутності трупа [Текст] / О. Ю. Булулуков // Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – 3-те вид., перероб. і допов. – К.: Ін Юре, 2011. – С. 219–225.
4. Варцаба В. М. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами (тактико-психологічні основи) [Текст]: монографія / В. М. Варцаба; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – С. 88.
5. Карагодин В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления [Текст] / В. Н. Карагодин // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1986. – С. 56–59.
6. Комаров И. М. Криміналістическі операції в досудебном производстві [Текст]: монографія / И. М. Комаров. – Москва: Изд-во «Юрлитинформ», 2013. – С. 273–365.
7. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования [Текст]: монографія / В. Е. Коновалова. – Харьков: Факт, 2001. – С. 282–283.
8. Коновалова В. О. Розслідування вбивств, прихованих інсценуваннями [Текст] / В. О. Коновалова // Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – 3-те вид., перероб. і допов. – К.: Ін Юре, 2011. – С. 252–232.
9. Курман А. В. Тактичні операції при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами [Текст] / А. В. Курман // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 29–33.
10. Мышков Я. Е. Взятничество: методика расследования преступлений [Текст] : монографія / Я. Е. Мышков. – Харьков: Изд-во «Финн», 2011. – С. 119–120.
11. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах [Текст] : монографія / О. Л. Мусієнко; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2009. – С. 138–144.
12. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В. В. Тіщенко. – Х., 2003. – С. 25.
13. Шепітько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями [Текст] / В. Ю. Шепітько. – Харьков: Нац. юрид. акад. Украины, 2000. – С. 63.
14. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика: системно-структурний аналіз [Текст] / В. Ю. Шепітько. – Х.: Харьков юридичний, 2007. – С. 179.
15. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) [Текст]: монографія / В. Ю. Шепітько. – Х.: Харків юридичний, 2007. – С. 181.
16. Шепітько В. Ю. Роль інформаційних технологій у підвищенні якості слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько, В. В. Білоус // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х.: Право, 2011. – С. 288–299.
17. Шиканов В. И. Теория тактических операций следователя (перспективы развития) [Текст] / В. И. Шиканов // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 64.